

התודעה החברתית: צבא וכלכלה בשיח הציבורי

מדמי קיום לשכר - מודלים, תפיסות ופרקטיקות של תגמול חיילי החובה

מידד אבידר

א. מבוא

ב. שיטה וממצאים

1. "צבא העם"

2. שיח הצדק החלוקתי

3. השיח התעסוקתי

3.1. רמת הפרט

3.2. רמת הארגון

ג. סיכום

1. דיפרנציאליות מול אוניברסליות

2. מענה על צרכים מול ליבתיות הלחימה

3. תפיסת הוגנות מול שיח על שכר

א. מבוא

"המחדל המתמשך בקרב הטיפול בחיילי חובה משחית את כל החברה הישראלית. אנשים שתורמים המון לצבא במהלך שלוש שנות חייהם הטובות ביותר, לא זוכים לתגמול המינימאלי ביותר ולהכרת התודה של המדינה. העובדה שחיילי החובה משמשים בתור כח עבודה זול היא תוצאה ישירה מאי תגמול החיילים [...] אם אנחנו רוצים מדינה ערכית יש להתחיל לתגמל חיילי חובה עבור שירותם".¹

דברים אלו, אשר נכתבו באחת מקבוצות הדיון בפייסבוק העוסקות בדרישה להעלאת דמי הקיום של חיילי החובה, מייצגים בצורה טובה את הדיון הציבורי הקיים היום בנושא זה.

במשך שנים ארוכות לא היוו דמי הקיום והתגמולים הכלכליים בכלל, שאותם מקבלים חיילי החובה, סוגייה בעלת עניין ציבורי וצבאי משמעותי במיוחד. בתחילת שנות ה-2000, כאשר מוסדה דיפרנציאציה משמעותית בדמי הקיום של חיילי החובה,² עלה הנושא לדיון פומבי שהפך אינטנסיבי יותר ויותר. מגמה זו של דיפרנציאציה של

1 מתוך קבוצת הפייסבוק "שכר הוגן לחיילי חובה וחיילות צה"ל", נדלה ב-2016.

2 מאז ועד היום לוחמים, תומכי לחימה וחיילים עורפיים מקבלים דמי קיום שונים.

תגמולים בין החיילים, היוותה חלק מתהליך רחב יותר שכלל גם את מערכי המילואים והקבע. אחד הגורמים שממנו ינק שינוי זה היה התמורות החוקיות. בשנת 2000 נחקק חוק חיילים משוחררים, אשר לראשונה הגדיר בחוק דיפרנציאציה בתגמולים לחיילי חובה (החוק מתייחס לפיקדון לאחר השחרור) לפי סוג השירות – לוחם, תומך לחימה וחייל עורפי.³ לצד זאת, ההחלטה על דיפרנציאליות בדמי הקיום על-פי סוג השירות הייתה החלטה תוך-צבאית וקודמה במטרה לעודד את השירות הקרבי.

מעניין לראות כי אמנם דמי הקיום של חיילי החובה לא התעדכנו ברוב שנות ה-2000 (עד לשנת 2014⁴). מאידך גיסא, העיסוק הציבורי בסוגייה זו הלך והתעצם והתבטא, לדוגמה, בהגשת עשרות הצעות חוק מכלל הקשת הפוליטית.⁵ כל זאת במטרה להעלות את דמי הקיום של חיילי החובה באופן ישיר או בתגמולים כלכליים עקיפים, כמו הגדלת הפיקדון המוענק לחיילים לאחר השחרור, או מיסוד פנסיית חובה. דמי הקיום נדונו גם בוועדות השונות שעסקו במודל שירות החובה.⁶

נקודת מפנה חשובה בדיון הציבורי היא קיץ 2011, עת אחד מפלגי המחאה החברתית התפתח למחאה משמעותית להעלאת דמי הקיום. גם לאחר תום המחאה, הוסיפו רחשיה להעסיק את הציבוריות הישראלית לא רק ברשתות החברתיות, אלא גם דרך הגשת עתירה לבית המשפט והנעת מהלכים פרלמנטריים וממשלתיים שאמנם הובילו לשינוי משמעותי בדמי הקיום.

במאמר זה אבקש לפרוס שלוש תמות המתקיימות במישור הציבורי, הצבאי, והפרלמנטרי, דרכן נבחו ונאפיין את דמי הקיום של חיילי החובה. כמו כן תוצג מערכת היחסים בין השיחים ובין השחקנים המובילים שיחים אלו: שיח "צבא העם", שיח הצדק החלוקתי, העוסק ביוקר המחיה, והשיח התעסוקתי, אשר תוכנו ניא-ליברלי.

נקודת הפתיחה של דיון זה היא כי שינוי בתפיסות החברתיות הכלכליות כמו גם ביחסי צבא-חברה, משפיע ומעצב את השיח הציבורי לגבי דמי הקיום של חיילי החובה. כמו כן לאופן עיצובם של דמי הקיום ישנה השפעה מכרעת על מודל השירות בצה"ל במגוון סוגיות: שירות חובה מול שירות התנדבותי בשכר, שוויון ואחידות מול דיפרנציאליות ואוניברסליות השירות מול סלקטיביות.

3 חוק קליטת חיילים משוחררים התשנ"ד, 1994.

4 משנת 2014 ועד לשנה זו עלו דמי הקיום של חיילי החובה כשלוש פעמים: בינואר 2014, בינואר 2015 ובינואר 2016. פעימה ראשונה היוותה עדכון מדד לאחר כ-12 שנים שבהן לא עודכנו דמי הקיום, ושתי הפעימות הבאות היוו עלייה שעליה הוחלט על ידי הדרג המדיני.

5 בין חברי הכנסת הבולטים אשר היו שותפים להצעות חוק אלו: עמיר פרץ, מירי רגב, אילן גילון, סופה לנדבר, רן כהן ועוד.

6 למשל, ועדת בן-בסט.

באמצעות הדיון בשיחים השונים אבקש לטעון כי לא רק שנקודות המוצא של השיחים הללו מובחנות, אלא שגם המטרות שאליהן שואפים יצרני השיח הן שונות. יתרה מכך, לעיתים המטרות סותרות וכך עלולות, להבנתי, להקשות על יצירת מדיניות אחידה ביחס לדמי הקיום.

ב. שיטה וממצאים

התזה המתוארת במאמר זה מבוססת על ניתוח תמתי של מספר רב של מקורות בתוך הצבא ומחוצה לו: דיונים בתוך הצבא בנוגע למודל שירות החובה; שאלות מתוך סקרי עמדות מועמדים לשירות חובה וחיילי חובה המועברים כמוניטור קבוע; קבוצות מיקוד שהועברו לחיילי חובה המשרתים כלוחמים וכתומכי לחימה; שיח מחאה של משרתי החובה ברשת החברתית; והצעות חוק ובג"צים הנוגעים לדמי הקיום של חיילי החובה.

הנתונים מכל מהמקורות נאספו ונותחו באופן נפרד במהלך השנים 2011-2016 והוצגו בניירות עמדה, במצגות ובדוחות מחקר שונים. במאמר זה רוכזו ונותחו כל הממצאים מן המקורות השונים לכדי שלוש תמות שונות.

1. "צבא העם"

התמה הראשונה יונקת את ערכיה ממקורות הקמת צה"ל כ"צבא העם". בקרב חוקרים רבים קיימת הסכמה כי העקרונות המרכזיים שעליהם התבססה החברה הישראלית בראשית דרכה שילבו תפיסות סוציאליסטיות עם עקרונות לאומיים. אלו וגם אלו נתפסו כאחראים להקמתה של מדינת ישראל כמדינת רווחה שבה התקיימו פערים מתונים בלבד בין עשירים לעניים (שיו, 2003). לצד גישה זו קיימת גישה נוספת המבקשת להדגיש את אופייה הלאומי של תנועת העבודה אשר הנהיגה את הציונות בעת הקמתה של מדינת ישראל. על-פי גישה זו, התפיסה הכלכלית-חברתית הוכפפה לחלוטין לטובת התפיסה הלאומית ושימשה גורם המגייס משאבים לגיטימציוניים (באותה תקופה תפיסת העולם הסוציאליסטית רווחה בקרב קבוצות משכילות באירופה) כמו גם משאבים חומריים (שטרנהל, 1995). תופעה דומה ניתן לראות גם ביחס להקמתו של צה"ל.

חוקרי חברה רבים עסקו בעקרונות הייסוד שעיצבו את צה"ל למן הקמתו כחלק מהמרקם החברתי והאידיאולוגי (למשל, הורוביץ וליסק, 1990; בן אליעזר, 1994). כתיבתם עסקה רבות בביסוסו של הצבא הישראלי כחלק מתופעת "האומה במדים", שבה מוגדר הקולקטיב הישראלי באמצעות ההשתתפות בפריקט המלחמה. לצידו של תפקידו הביטחוני, לצבא הישראלי הוקנה, מראשית הקמתו, תפקיד חברתי אשר כלל את בינוי האומה ומשימות לאומיות רחבות כמו קליטת גלי עלייה (נבו ושור, 2002). לשם כך הוקמו צבא חובה וצבא מילואים גדולים ורחבים אשר התבססו על חובת גיוס ושירות ללא שכר.

צורכיהם הבסיסיים של חיילי החובה סופקו באופן ישיר על-ידי הצבא בדמות לינה, רפואה ומזון. דמי הקיום הסמליים והשוויים⁷ היו אמורים לספק את השאר. כך, למשל, גובה דמי הקיום של חיילי החובה נקבע בעבר על-ידי תמחור של מוצרי בסיס שהצבא אינו מספק באופן ישיר.⁸ מנגד, התשלומים שאותם מעביר צה"ל לחיילים שהמשפחה אינה יכול לכלכל אותם (אם בשל קשיים כלכליים של המשפחה ואם מאחר והחייל יתום או מנותק מהוריו) מדגישים יותר מכל את חלקה של המשפחה בצבא. כלומר נוסף על השתתפות פיזית של בני ובנות 18-21 בשירות סדיר ולאחר מכן בשירות מילואים, צופה מהמשפחה ועדיין מצופה ממנה להשתתף במימון בנם/בתם בזמן שירותו/ה בצבא.

המענה לצורכי הפרט ובמיוחד הניסיון לייצר אחידות ושוויון בין החיילים (אם באמצעות משאבי הצבא ואם באמצעות משאבי ההורים), הומשגו בתוך הצבא לא רק כחלק מאידיאולוגיה סוציאליסטית אלא כחלק משימורו של "צבא העם". כלומר, לדידו של בן גוריון, השוויון בין החיילים דרוש על-מנת לשמר את אוניברסליות הגיוס לצבא בכלל ולתפקידי לחימה בפרט מכלל שדרות האוכלוסייה (ספראי, 2004).

"כל אפליה ומחיצה בצבא תערער המאמץ הכללי ותחבל ביעילות של הצבא... הצבא הוקם, ואחרת לא יתכן, על יסוד של שוויון פנימי. גם במדינה ובחברה שיש בה הבדלים מעמדיים, הבדלים ברווחים, במשכורות ובתנאי החיים – שולט בצבא עיקרון השוויון. כל חייל מקבל אותם המדים, אותו אוכל, אותה משכורת, אותה עבודה – בין שהחייל הוא בן עשירים ובין שהוא עני שבעניים. ואין זה נעשה מתוך אהבת שוויון, אלא מתוך הכרח הנובע מטבע הדבר שנקרא צבא [...] חייל חייב לציית ולתת את כל מה שיש לו, ובלא הרהור וויכוח, גם כשפוקדים עליו ליהרג. הצבא בנוי על משמעת שאינה יודעת גבולות... תנאים חמורים אלה אפשר להשליט בצבא רק אם יש בו חברות ושוויון".⁹

עם זאת, כפי שהוזכר בפתיחת המאמר, לאורך השנים לא נשמר עיקרון השוויון והאחידות בתגמולים. בשנת 2000 תוקן חוק חיילים משוחררים¹⁰ אשר עסק בזכויות חיילים משוחררים, לרבות מענק ופיקדון כספי אשר הוענקו לצעירים שהשתחררו מהצבא. בתיקון שנערך בשנת 2000, הוכנסה לחוק לראשונה ההבחנה בין "לוחמים", "תומכי לחימה" ו"שירות אחר". בעקבות השינוי בחוק נוצרה דיפרנציאציה בסוגי השירות ובמה שניתן להבין כיחס הציבורי אל איכותם; גובשו שלוש מדרגות בתגמולים המתקבלים לאחר השחרור של לוחמים, של תומכי לחימה ושל חיילים עורפיים. בדיון הכנסת על

7 דמי הקיום של חיילי החובה בשנות החמישים היוו כרבע משכר חיילי הקבע באותה תקופה (ספראי, 2003).

8 מתוך: פרוטוקול מספר 284 משיבת ועדת הכספים ביום 5.2.2014.

9 בן גוריון, יומן מלחמה, 19.6.48, מצוטט אצל ספראי, מ' (2004). ניתוח סוציולוגי של הדיפרנציאציה בחובה, ממד"ה.

10 חוק קליטת חיילים משוחררים התשנ"ד, 1994.

הצעה זו, הסביר חבר הכנסת ראובן (רובי) ריבלין את הסיבה לתמיכתו בהצעת החוק:¹¹
"אני חושב שכנסת ישראל כולה צריכה לעמוד לצידם של אותם 10% מבין חיילנו העומדים בקו החזית הראשון ולתת להם את מלוא הערכה: לא שאין לנו מלוא הערכה לכל חיילי צה"ל המשרתים בהתאם לסיווג שסווגו ובהתאם לזימון שזומנו ובהתאם להצבה שהוצבו, בהחלט לא לקפח אותם, אבל לתת העדפה ברורה לאותם לוחמים אשר באים אחת לשלושה שבועות הביתה ואשר עושים לילות כימים על משמר העם והמולדת".

דבריו של ח"כ ריבלין מכילים בתוכם את אחת המורכבויות הקיימות בדיון על דמי הקיום. מצד אחד רצון לשמור על אחידות, על אוניברסליות, על שוויון ועל הוקרה של כלל חיילי צה"ל, ומצד אחר רצון להוקיר במיוחד את הלוחמים ולשמר נכונות גבוהה לתפקידים אלו. דברים דומים ניתן לראות בהצעות החוק שדנו בהעלאת דמי הקיום לחיילי החובה במהלך השנים. מרביתן ביקשו לשמר ואף להרחיב את הדיפרנציאליות בין לוחמים ותומכי לחימה מתוך רצון לחזק את עיקרון ההוגנות המתבטא ברעיון של תגמול כלכלי בעבור שירות צבאי. דוגמה אחת מיני רבות לכך, ניתן לראות בדברי ההסבר להצעת החוק של חברת הכנסת סופיה לנדבר וחברי כנסת נוספים מ-2009 (פ/63/18):

"בטחון מדינת ישראל הופקד מכוח חוק שירות ביטחון בידי חיילי צה"ל. עיקר העול נופל על כתפי החיילים הקרביים המסכנים את נפשם יומם ולילה למען בטחון ישראל [...] מדינה ישראל מחויבת היום מוסרית וכלכלית לשלם לחיילים אלו שכר הוגן והולם בעבור מאמציהם".

קונפליקט זה בא לידי ביטוי היטב בקרב מקבלי ההחלטות בצבא ובשנים רבות של דיונים עיצב במידה רבה את המודל שעל-פיו נקבעו דמי הקיום. שוב ושוב הוחלט לשמר דיפרנציאליות מתונה בין שלוש הקטגוריות – לוחם, תומך לחימה וחייל עורפי. דיפרנציאליות, אשר מחד גיסא תבטא את ההוקרה שיש לצבא כלפי הלוחם ותעצים את המוטיבציה הגבוהה ללחימה, ומאידך גיסא תשמר אחידות מסוימת בין כלל החיילים. תקופה ארוכה היה שיח זה, על שני חלקיו, מרכזי ולא רק בקרב מקבלי ההחלטות. כך, למשל, מחקר שנערך ברשתות החברתיות סביב שני הגלים הראשונים של מחאת דמי הקיום העלה כי רבים ראו בהעלאת דמי הקיום לכלל החיילים מהלך מתחייב ומתגמל לאור חוסר ההוגנות ביחס לאלו שאינם משרתים ומתוגמלים אחרת (אבידר, 2013):
"מי שנמנע מגיוס, ויש כאלו המונים, יכול ללמוד או לטייל או לעבוד".

11 מתוך פרוטוקול הישיבה שהתקיימה ב-27.06 בשעה 16:00.

גם כאשר נשאלו מלש"בים בסקר עמדות האם יש להעלות את דמי הקיום של חיילי החובה, שיעור גבוה מהם ענו שיש להעלותו. כמעט כמחצית הסבירו כי הסיבה לכך היא הוקרה הוגנת על תרומתם והשקעתם הרבה של החיילים (אבידר, 2015):

- "כי חיילים תורמים למדינה ומגיע להם יותר".
- "זה לא מכבד אותם, הם צריכים יותר הערכה".
- "כי לחיילים מגיע יותר מממה שהם מקבלים".
- "חיילים מקדישים שלוש שנים מהחיים שלהם".

יחד עם זאת, כאשר נשאלו מלש"בים וחיילים בצורה ישירה, רובם (כ-70 אחוזים) ביטאו תפיסה התומכת בהעלאה דיפרנציאלית של דמי הקיום (יותר ללוחמים בהשוואה לחיילים אחרים) (אבידר, 2012; אבידר, 2011).

מחקרים אשר בחנו את עמדות החיילים והמלש"בים לגבי דמי קיום דיפרנציאליים, מצאו כי הסיבה המדווחת על ידם לתמיכה בדיפרנציאליות התמקדה בעיקר בתפיסת הוגנות כלפי מאמציהם ובהסכמה כי תרומתם של הלוחמים היא הגדולה ביותר (אבידר, 2016; אבידר, 2012; פומרנץ זורין, 2005). כך, לדוגמה, ניתן לראות בציטוטים אופייניים מתוך קבוצות מיקוד שעסקו בשינוי מודל שירות החובה (אבידר, 2016):

- "בשורה התחתונה אתה נותן מעצמך יותר. זמן בית, שינה, מבחינה אישית". (קצינים לוחמים)
- "אני חושב שצריך לעלות לקרביים. רק בגלל שבן אדם שנותן יותר גם צריך לקבל יותר". (לוחמים)
- "תרומה יותר גדולה, מה? התרומה של הקרביים יותר גדולה מתרומה של ג'ובניק". (לוחמים)

עם זאת, במחקרים השונים סברו חלק מהחיילים כי יש לשמור על דמי קיום אחידים. הסיבות העיקריות לכך הן שוויון ותפיסת תרומה אוניברסלית, כפי שניתן לראות מתשובותיהם של חיילים בשאלה פתוחה אשר עסקה בדיפרנציאליות בדמי הקיום בין לוחמים לתומכי לחימה, בסקר עמדות משרתי חובה¹² (2012):

- "שלא תהיה אפליה", "לא שוויוני לא הוגן", "כולם צריכים לקבל באופן שווה".
- "כי גם אנחנו עושים עבודה", "התפקיד שלי חשוב באותה מידה וסוגר באותה מידה, למה שיקבלו יותר".

חיילים אשר רואיינו ב-2005¹³ (פומרנץ זורין, 2005) אף טענו כי דמי קיום דיפרנציאליים יפגעו ביכולתו של הצבא לייצג את כלל החברה הישראלית בצורה שוויונית:

12 "לאחרונה הועלתה בצה"ל הצעה לפיה חיילים קרביים יקבלו תגמול כספי גבוה באופן משמעותי מחיילים שאינם קרביים. מה דעתך על הצעה זו?". חיילים שדיווחו על תמיכה בהצעה זו נשאלו מדוע הם תומכים בה. 13 המחקר בחן תפיסות של חיילים ביחס לאפשרות העמקת הדיפרנציאליות בשירות החובה (במשך השירות ובדמי הקיום).

- "מי שמעמדו הכלכלי גבוה לא יישאר [בתפקידי לחימה], בגלל שהוא לא צריך את הכסף" (לוחם).
 - "יוצר אי שוויון מוקצן. יראו יותר את המעמדות, ממעמד נמוך צריכים יותר וממעמד גבוה לא ירצו. כיום זה לא כל כך גלוי" (תומך לחימה).
- התמונה הנשקפת אלינו מהדוגמאות הללו מלמדת כיצד מתלכד השיח בנוגע לדמי הקיום עם עקרונות יסוד ועם מתחים הקיימים במודל "צבא העם": אוניברסליות השירות, אחידות, שוויון, הוגנות וליבטיות הלחימה. סוגיות אלו אמנם אינן חדשות, אך עד לשנות האלפיים לא ניתן היה לראות ביטוי שלהן בשיח על אודות דמי הקיום של חיילי החובה. ייתכן שהסיבה המרכזית להיווצרותו של השיח ברמה הפרלמנטרית והצבאית (וחילחולה בהמשך גם לעבר החיילים ובני הנוער) היא התפיסה שקרנו של הצבא בירידה. תפיסה זו, שתוארה על-ידי חוקרי צבא חברה רבים (Levi, 2009; כהן, 2001), רווחת מאוד משנות ה-90 של המאה הקודמת. במרכזה ההנחה כי מלחמת יום כיפור, לצד תהליכי ליברליזציה חברתיים וניאו-ליברליזציה כלכליים, שחקה את מעמדו המרכזי של הצבא. כתוצאה מכך נשחקה גם המוטיבציה של בני נוער, בעיקר מהקבוצות החזקות בחברה, לשירות בצבא בכלל ובשירות לוחם בפרט. חוקרי צבא-חברה נוספים גרסו כי הצבא היווה חלק ממנגנון שעודד את יצירת השיח המשברי שקיבע את התפיסה כי האליטות "נוטשות" את הצבא ככלל ואת תפקידי הלחימה בפרט, הכול במטרה לעודד גיוס משאבים ולהעלות את המוטיבציה לשירות של בני נוער (פומרנץ זורין ושר, 2009).

יהא מקורו של השיח אשר יהא, נראה כי יש לו חלק ביצירת הדיון על דמי הקיום; קרי ניסיון ל"שקם" את מעמדו של הלוחם בחברה הישראלית ובמקביל להימנע מפגיעה באוניברסליות השירות.

שיח "צבא העם" עודנו מרכזי מאוד בדיון על אודות דמי הקיום של חיילי החובה, הן בקרב מקבלי החלטות בצבא ומחוצה לו והן בקרב בני נוער וחיילים, והוא מכיל, כאמור, מתח פנימי הנשען על קונפליקט בין העקרונות הסותרים שמכיל מודל "צבא העם". עם זאת, לצידו ניתן לזהות מתחילת העשור הנוכחי שיח נוסף אשר נוצר על רקע שינוי בשיח הכלכלי בחברה הישראלית.

2. שיח הצדק החלוקתי

במהלך נובמבר 2011 נערך ניתוח של השיח ברשתות החברתיות כלפי דמי הקיום של חיילי החובה (אבידר, 2013). המחקר התמקד במחאה רשתית אשר התרכזת בקבוצת פייסבוק בשם "יועלה שכר החיילים לאלתר". קבוצה זו החלה את דרכה בתקופת המחאה החברתית בקיץ 2011, כאחד מפלגיה. הקבוצה המשיכה לפעול חודשים

ארוכים לאחר תום המחאה וסחפה אחריה אלפי מוחים אשר קראו להעלות את שכר החיילים בצורה משמעותית. חלק מחיילי החובה והוריהם, אשר מחו כנגד המדינה והצבא בדרישה לעלות את דמי הקיום על־מנת שייספקו את צורכי הקיום של החיילים, התבססו על אותה מסגרת פרדיגמתית שעליה התבססה המחאה החברתית.

המחאה החברתית בישראל היוותה במידה רבה תופעה ייחודית בישראל, הן בהיקפה והן בעובדה שהתמקדה במעמד הביניים ולא במעמדות המוחלשים בחברה. מאות אלפי המשתתפים מחו הן כנגד צמצום האפשרויות הכלכליות שלהם, צמצום המתבטא בפער ההולך וגדל בין יוקר המחיה וההכנסות מעבודה, והן כנגד התרחבות חוסר השוויון בין העשירים ליתר האוכלוסייה (רוזנהק ושל, 2013). חוקרי חברה רבים ניתחו את מקורותיה של המחאה החברתית כחלק ממגמות חברתיות בישראל ובעולם (אביגור-אשל, 2015; סבירסקי, 2013; רוזנהק ושל, 2013; שנהב, 2013; רם ופילק, 2013).

העשורים האחרונים מתאפיינים בתהליכים גלובליים של התחזקות תאגידית והעברת העבודה ממדינות מערביות למדינות עולם שלישי. לדידו של סבירסקי (2013) מגמות אלו היוו רקע לשינוי בפרדיגמה הכלכלית של המדינות המערביות מכלכלה לאומית וקולקטיבית, אשר מזהה את האינטרס המדינתי עם מעמד הביניים, לכלכלה ניאו-ליברלית, המחויבת בעיקר לדרישות תאגידים ובעלי הון. כתוצאה מכך, החלישה המדינה את מחויבותה לדאגה לפרט (חינוך, רווחה ועוד). בישראל ניתן להתייחס לשני תהליכים על ציר הזמן כנקודות סינגולריות ביחס למגמות אלו: תוכנית הייצוב של שמעון פרס ב־1985 וקיצוצי התקציב הגדולים ב־2002-2004 בהנהגת אריאל שרון ובנימין נתניהו.

תהליכים אלו התבטאו, בין השאר, בהפרטה ובמרכז משאבי המדינה (רם ופילק, 2013), כלומר הפרטה של הנכסים והשירותים הציבוריים ומרכז של ההון בידי מספר מצומצם של בעלי הון. כתוצאה מכך בעשורים האחרונים ניתן לזהות תהליך קיטוב מהיר שהתבטא בצמצום שיעור האוכלוסייה הנכנס תחת הגדרת מעמד הביניים, בהרחבת שיעור העניים ובריכוז המשאבים בידי אוכלוסייה מצומצמת.¹⁴ קיטוב זה נתמך לא רק בתהליך ההפרטה, אלא גם בירידה בשיעור השתתפות הממשלה בהוצאות חברתיות אשר הדגישה את תוצאות הקיטוב הכלכלי.

תהליכים אלו השפיעו על חלקים ניכרים מהחברה הישראלית. עם זאת, לטענתם של רוזנהק ושל (2013), ההשפעה הגדולה ביותר הייתה על קבוצה של צעירים משכילים בעלי הכנסות בינוניות וגבוהות, אשר גדלו בשנות ה־90 ותחילת שנות ה־2000 במשפחות אשר השתייכו למעמד הביניים, משפחות שזכו ליהנות מהפירות

14 הטענה היא כי שלושת העשירונים העליונים מחזיקים בכשני שליש ממשאביה הכלכליים של מדינת ישראל.

של תהליכי הליברליזציה הכלכליים של מדינת ישראל ועדיין עבדו בהסדרי העסקה מוגנים ומובטחים. בניגוד לדור הוריהם, דור הילדים חווה הפרה של החוזה הסוציולוגי (Rubin, 2012) המריטוקרטי (אביגור-אשל, 2015) והרפובליקני (רם ופילק, 2013) – כלומר, ההבטחה המריטוקרטית כי ניתן יהיה להמיר לימודים גבוהים להכנסה גבוהה ובטוחה, הלכה ונסדקה לאורך השנים, בין השאר לאור התרחבותה של ההשכלה הגבוהה (אביגור-אשל, 2015).

המוחים בקיץ 2011 ביטאו אכזבה גם מהחוזה הרפובליקאי (רם ופילק, 2013) אשר קושר בין שירות בצבא לקבלת זכויות אזרח ושירותים חברתיים (Gershon & Peled, 2002), זאת לאור התפרקות המדינה מהשירותים שהיא מעניקה לאזרח ללא זניחת דרישתה לשירות צבאי תובעני.

מבחינה רעיונית היוותה בחלקה המחאה להעלאת דמי הקיום המשך למחאה החברתית. דוגמאות לכך ניתן לראות בדבריהם של החיילים כפי שהשתקפו ברשתות החברתיות. מתוך ניתוח שיח מחאת חיילי החובה על שכר החיילים (אבידר, 2013), ניתן לראות כי רבים מהם גרסו שדמי הקיום אינם מספקים את הצרכים הבסיסיים שלהם:

*"352 שקלים זה לא בדיוק מספיק למישהו כיום [...]
לא לאוכל, לא לבילויים, לא לסיגריות (למעשנים),
לא למאוורר שאני אמור לקנות לחדר בבסיס [...]
ואפילו לא לשתייה קרה בבסיס מידי פעם..."*

תשובות דומות נתנו חלק ניכר מהמלש"בים (2014) כאשר נשאלו האם יש להעלות את דמי הקיום של חיילי החובה. כ-70% מהמלש"בים ציינו כי יש להעלות את דמי הקיום מאחר והם אינם מספיקים לצורכי קיום בסיסיים. כשנשאלו בשאלה פתוחה מדוע, ניתן לראות בתשובותיהם את תפיסת הצרכים כמובילה:

- "מה שנותנים לא מספיק"
- "אחי הגדול חייל ואני רואה כמה שהמשכורת לא מספיקה"
- "יש חיילים שמממנים את עצמם"
- "חיילים לא מצליחים לחיות מהשכר שלהם"
- "יש חיילים שהם בודדים ואין להם אפשרות להתקיים מהשכר שניתן להם"

ברוח דומה, גם בקבוצות מיקוד שנועדו לבחון דיפרנציאליות שכר בין לוחמים לחיילים עורפיים, אחת התשובות המקובלות הייתה שיש לאפשר ללוחמים דמי קיום גבוהים יותר מאחר והם אינם יכולים "להשלים הכנסה":

"מי שלא קרבי, יוצא כל יום הביתה ויכול לעבוד".

טיעון נוסף מתייחס לסוגיית ההורים. כאמור, ההסדר החברתי שעליו מתבסס שירות החובה, מניח כי המשפחה ככלל מתגייסת לצבא: היבט אחד הוא הציפייה כי המשפחה תשתתף בכלכלת החייל כאשר הוא אינו נמצא ברשות הצבא (למשל מגורים, מזון, תרבות, ביגוד ועוד). הסדר זה נולד מתוך תפיסת עולם קולקטיבית אשר מדגישה את צורכי המדינה ומטרתה כדי, כאמור, לאפשר צבא הגדול מכפי יכולתה הכלכלית של המדינה. הדיון הציבורי שהתעורר סביב המחאה החברתית, עורר דיון גם סביב סוגייה זו. הורים רבים קבלו על הדרישה כי עליהם לכלכל את ילדיהם גם בזמן השירות הצבאי, כפי שניתן לראות מדבריו של הורה בפורום מחאה על שכר חיילי החובה (אבידר, 2013):

"הורים לחייל בחובה מגויסים יחד איתו לשירות וחלות עליהם הוצאות קבועות למימון".

טיעונים אלו, העוסקים בצדק חלוקתי (או יותר נכון בחוסר צדק חלוקתי) ובהטלת הנטל על כתפי ההורים, הפכו בשנים האחרונות לקו בולט במאבק על העלאת דמי הקיום של חיילי החובה. כך, לדוגמה, טיעון זה נמצא בעתירה לבג"ץ שהוגשה על-ידי עו"ד לורך ב-2012 כנגד הצבא והמדינה. העותרים טענו כי דמי הקיום לא מספקים את צורכיהם הבסיסיים ושבשל כך הם נדרשים להישען על משפחתם (מענית, 2012). השופטים קיבלו במידה רבה את טענותיהם כי המדינה אינה יכול להתייחס לדמי הקיום כמעין דמי כיס שניתן לקבוע את מידתם באופן שרירותי, וכי עליה לקבוע קריטריונים ברורים לקביעת דמי הקיום בהתאם לצרכיו של החייל. בכך התייחס בית המשפט לנתונים שהציג רמ"ח הפרט באכ"א שלפיהן הוצאות המחיה של חייל הן בממוצע כ-1,100 שקלים לחודש (גורלי, 2015). כלומר בית המשפט קיבל גם הוא את התפיסה כי על הצבא ישנה אחריות כוללת על צורכיהם של החיילים. תפקידם של דמי הקיום על-פי גישה זו אינו סימבולי בלבד, אלא מהווה כלי משלים למענה לצרכים הקיומיים של החיילים.

גם בחלק מהצעות החוק הרבות שהוגשו, ניתן דגש לסוגייה זו, נוסף על סוגיות אחרות, כמו הוגנות או מניעת השתמטות. כך, לדוגמה, בדברי ההסבר שנכללו בהצעת החוק שהגישה סופיה לנדבר יחד עם חברי כנסת נוספים ב-2009 (פ/18/63):

"המצב הקיים מפיל על כתפי ההורים את החובה לתמוך כלכלית בילדיהם, כאשר חיילים למשפחות מעוטות הכנסה חסרים אף את האמצעים הנחוצים לקיום רמת חיים מינימלית".

דוגמה נוספת ניתן לראות בהצעת החוק שהגישו אילן גילון וחברי כנסת נוספים מספר פעמים¹⁵ (פ/20/230):

15 הצעה הוגשה בשנים 2009, 2011, 2013 ו-2015.

"כיום חייל בשירות סדיר אינו מתוגמל בגין שירותו בסכומים המאפשרים לו לנהל אורח חיים עצמאי, בדומה לבני 18 במדינות אחרות".

הצעת חוק נוספת אשר הוגשה ב-2015 על-ידי חברי כנסת ממרבית המפלגות במשכן הכנסת בעקבות עתירה שהוגשה לבג"ץ בשם עו"ד לורך, ביקשה להגדיר את תפקיד דמי הקיום כמענה על צרכיו הבסיסיים של החייל (פ/20/2327):

"גובה דמי הקיום יחושבו לפי עלותם של מוצרי צריכה בסיסיים, כפי שייקבע צבא ההגנה לישראל".

הצעות חוק אלו ואחרות אמנם לא התקבלו, אך בכל זאת, כידוע, עלו דמי הקיום של חיילי החובה בצורה משמעותית, בכמה פעימות, הן על-פי החלטתו של שר הביטחון יעלון והן בהסכמה בין שר הביטחון לשר האוצר כחלון. שר האוצר, אשר התחייב על מהלך זה טרם כניסתו לתפקיד, נשא דברים מול אנשי העיתונות ובהם התייחס אל דרישתו לעלות את דמי הקיום כאל דרישה חברתית אזרחית.

כפי שניתן להבין עד כאן, מקורם של שיח הצדק החלוקתי והשינוי בדמי הקיום בשנים האחרונות הוא מחוץ לצבא ובמידה רבה שינוי זה אף נכפה עליו. כך, בעוד שמחד גיסא עודד הצבא בשנות ה-2000 העצמה של דיפרנציאליות בדמי הקיום על-מנת לתעדף את הלחימה, הוא ביטא, מאידך גיסא, התנגדות לראות בדמי הקיום תמיכה כלכלית שמטרתה לענות על צורכי החייל, מעבר לערכם הסימבולי.¹⁶ למרות התנגדות זו, חלחל השיח החלוקתי לצבא, כפי שניתן לראות באיגרת הסבר על עדכון דמי הקיום שנשלחה על-ידי רמ"ח הפרט ב-2015, ובה מצויינות שתי מערכות ההסברים זו לצד זו:

"כלל המהלכים הביאו להעלאה בדמי הקיום של חיילי החובה בשנתיים האחרונות וזאת תוך תעדוף המערך הלוחם".

"צה"ל מספק לחייליו מעטפת מלאה של שירותים. דמי הקיום נועדו לאפשר מענה כבבד לתחומים נוספים".

שיח "צבא העם" ושיח הצדק החלוקתי, מעלים מתחים ודרישות רבות המוכלות מבחינה רעיונית בתוך מודל "צבא העם" הנוכחי, בעיקר עולה המתח שבין אוניברסליות לליבתיים הלחימה ועולה הדרישה החברתית להידוק מחדש של החוזה הרפובליקני על-ידי סיפוק צורכיהם של החיילים. לצידם של שיחים אלו ניתן לזהות שיח נוסף - השיח התעסוקתי, אשר בבסיסו קיימת אי-הסכמה עם עקרונות יסוד של "צבא העם".

16 מגמה זו ניתן לזהות במהלך ביטול הצמדת דמי הקיום לרשימת מצרכי היסוד בתחילת שנות ה-2000 (פרוטקטול מספר 284 משיבת ועדת הכספים ביום 5.2.2014), כמו גם בתגובת הצבא לעתירה להעלאה של דמי הקיום. בעתירה זו טען הצבא כי דמי הקיום הם "דמי כיס" בלבד (גואטה, 2015).

3. השיח התעסוקתי

הנחת היסוד הניצבת בבסיסם של שני השיחים הקודמים היא שהשירות הצבאי הוא ייחודי, כלומר שלא ניתן להשוותו לפעילות כלכלית אחרת ועל כן דמי הקיום הם תגמול ייחודי במשק, תגמול שתפקידו אינו כשל שכר עבודה רגיל אלא הוא נושא אופי סימבולי (בכך שמידת הדיפרנציאליות בדמי הקיום מסמלת את ההוקרה ללוחמים ואת ערך האוניברסליות של השירות הצבאי) וחומרי במידה קטנה (בכך שדמי הקיום אמורים לענות על צורכי הקיום הבסיסיים של החיילים).

לצידם של שיחים אלו, ניתן להבחין בשיח נוסף אשר מושפע מהגישה הניאו-ליברלית, גישה המתנגדת למעורבות המדינה בחיים הציבוריים כמו גם בחיי הפרט. באופן מעט פשטני ניתן להסביר שהנחת המוצא של גישה זו היא כי למעט כשלי שוק נקודתיים, השוק הכלכלי מאזן את עצמו בצורה האופטימלית, ללא התערבות חיצונית. כמו כן תומכי גישה זו רואים בהתערבות ממשלתית פגיעה בחירויות ובזכויות הפרט (גידנס, 2000). טובי וז"ק (2007), אשר בחנו את הדיון הציבורי כלפי הזיקה שבין כלכלה וביטחון, אפיינו מספר שיחים: התזה הביטחונית, התזה הניאו-ליברלית, התזה החברתית ותזת החוסן הלאומי. בין התפיסות אשר מאפיינות את התזה הניאו-ליברלית, על-פי טובי וז"ק:

1. הביטחון הוא מוצר או שירות ככלל השירותים החברתיים. משתמע מכך שצה"ל הוא חלק מהמגזר הציבורי.

2. שיקולים כלכליים חייבים להיות חלק מרכזי בתהליכי קבלת החלטות בנושאים ביטחוניים.

דוגמה למאפיינים אלו בשיח על דמי הקיום ניתן לראות במאמרו של של יעקב ליפשיץ¹⁷ אשר דן בהרחבה בדמי הקיום של חיילי החובה (2015, עמ' 21):

"לא מיותר להדגיש כי הכלל הוא גיוס כח אדם באמצעות השוק. כך מגייסים עובדים לכל המשרות במגזר הציבורי: שוטרים, אחיות, גובי מס ועוד. גיוס חיילים לצבא מכח חוק ולא באמצעות השוק הוא חריג בולט, והדיון הכלכלי מתקשה להצדיקו".

ליפשיץ מבקש לבחון את השירות בצבא כאחת ממשורות המגזר הציבורי וכחלק מהשוק החופשי. תחת הנחה זו הוא מוצא כמה ליקויים במצב הקיים שאותם אבקש לחלק לשתי רמות: רמת הפרט ורמת הארגון.

2.1. רמת הפרט

על-פי ליפשיץ (2015) וכלכלנים נוספים (טישור וחדד, 2011; עמיהוד, 2016), הדיון הכלכלי רואה בשירות החובה מס סמוי. קרי, בכך שצעירים ויתרו על

17 ד"ר יעקב ליפשיץ הוא מרצה וכלכלן בכיר. כיהן במספר חברות וכמנכ"ל משרד האוצר. בין השאר, מומחה בכלכלת ביטחון.

הכנסה אלטרנטיבית בשוק החופשי במשרה נוחה יותר (בדרך כלל), הם למעשה משלמים מס של 60% עד 80%¹⁸ (ליפשיץ, 2015). לדידו של ליפשיץ, מס זה הוא גרסיבי, מאחר ובכל רגע נתון רק חלק קטן מהאוכלוסייה משלם אותו. כלומר השירות בצבא חובה, על-פי גישה זו, לא רק מייצר חוסר הוגנות כלפי המשרתים, אלא גם כלי להגדלת האי-שוויון, במקום צמצומו.¹⁹ בשונה משני השיחים הקודמים שהוצגו, נראה כי בשלב זה שיח זה רווח בעיקר בקרב כלכלנים (ליפשיץ, 2015), אך יחד עם זאת הוא בא לידי ביטוי גם בקרב הציבור והחיילים. כך, לדוגמה, במחאת דמי הקיום של החיילים, חלק מהטיעונים בדבר העלאת דמי הקיום התייחסו לסיבות אלו, כפי שניתן לראות בדוגמה הבאה (אבידר, 2013):

"חיילי צה"ל אינם נמצאים בצבא כעונש אלא כתפקיד.

הם עוסקים בשיטור, שהיא עבודה בשכר.

הם עוסקים במסגרות שהיא עבודה בשכר.

הם טבחים – עבודה בשכר.

הם נהגים – עבודה בשכר.

הם טייסים – עבודה בשכר, אפילו גבוה.

פקידות, גננות, ניקיון, סיוד, בינוי ועוד – כל אלה הן עבודות בשכר.

36 חודשי שירות בשכר מינימום מביאים חיל משתחרר להון של 150,000 שקלים.

אם הוא לא קיבל את הכסף הרי שהמדינה גזלה מהחייל המשרת את כספו".

"חיילי צה"ל הנמצאים בבסיס 24 שעות כל ימות השבוע. הם צריכים

לקבל 500 שקלים ביום לפי 20 שקלים לשעה. זה המינימום [...]

שרותי כביסה נותנים בכל עבודה מלוכלכת ללא תשלום. גם ביגוד נהוג לתת במקומות אלו".

דוגמה נוספת ניתן לראות בקבוצות מיקוד אשר נערכו בקרב חיילים המשרתים במערך הטכני בצה"ל. החיילים אמנם לא נשאלו בצורה ישירה על נושא זה, ובכל זאת – רבים מהם, כאשר התבקשו לספר על חוויית השירות שלהם, עסקו בדמי הקיום ובהשוואתם לשכר של טכנאים אזרחים (אבידר, 2014). דוגמה לכך ניתן לראות בדבריו של חייל בחיל החינוך, המשרת בחטיבת שריון:

18 הכוונה היא להשוואה בין ההכנסה בפועל מדמי הקיום להכנסתו האלטרנטיבית של כל צעיר. כך, לדוגמה, אם חייל מקבל 600 שקלים אבל היה יכול להרוויח 6,000 שקלים הרי שהכנסתו ממוסה ב-90%.

19 יש לציין שניתן לחלוק על ניתוח זה מאחר ובישראל האוכלוסיות המוחלשות ביותר אינן משרתות.

"חוזרים עוד פעם לעניין של המשכורת שאתה קורע את התחת שלך ממש, יענו שנים עשרה שעות. אתה מקבל נגיד באזרחות מאתיים חמישים שקלים. פה מה אתה מקבל? חמש שקלים משנים עשרה שעות? בסוף החודש אתה מקבל ארבע מאות שקלים".

ובדבריו של חייל המשרת בחיל הים:

"אני עובד מ-8:00 עד 17:00, למה? עד 15:00 לא מספיק? בביקורות אני סוחב עד 22:00 וזה סתם קריעה, אני לא חושב שאני צריך להיקרע כל כך הרבה שעות ואין לי אפילו זמן לאכול והכול בשביל משכורת של ג'ובניק. מילא הייתי מקבל 170 ליום. אני מקבל 400 לחודש ואני לא חושב שאני צריך להיקרע בשביל כל כך מעט כסף".

לא מפתיע ששיח זה בא לידי ביטוי בקרב חיילים במערך הטכני אך לא קיבל מקום בקבוצות מיקוד שנערכו בקרב לוחמים או חיילי תומכ"ל. חיילים במערך הטכני משרתים בתפקידים קשים, שוחקים, חסרי הילה ויוקרה ובדרך כלל גם ללא אפשרות להמרה להון כלכלי לאחר השחרור. נוסף על כך, ישנם תפקידים מקבילים בשוק האזרחי שניתן להשוות אליהם. לאור זאת, בעבור חלקם, דמי הקיום הקיימים היום נתפסים כניצול.

2.2. רמת הארגון

כאמור, על-פי הגישה הניאו-ליברלית, כל התערבות של המדינה במחיר המוצרים היא פגיעה במנגנון השוק החופשי. כתוצאה מכך, על-פי גישה זו נתפסת התערבותה של המדינה כפגיעה ביעילות הקצאת גורמי הייצור במשק: מאחר ו"מחירים" של החיילים הוא זול למערכת הביטחון, בהקשר דמי הקיום בשירות החובה, היא עושה שימוש-יתר בחיילי החובה, אפילו במקומות שבהם יש פתרונות אפקטיביים מבחינה כספית ותוצאתית או יעילים יותר לפתרון הבעיות, וכתוצאה מכך מושג פחות ביטחון (מאחר ולא נעשה שימוש בפתרונות האפקטיביים והיעילים ביותר) וממילא העלות למשק גבוהה במיוחד (ליפשיץ, 2015; טישלר וחדד, 2011).

תפיסת העולם הניאו-ליברלית מנוגדת לעקרונות שעליהם התבסס מודל "צבא העם" ועל כן קל לראות כי דוברי הגישה מצביעים בצורה ישירה או מרומזת על העדפה של מודל צבא התנדבותי בשכר. נקודה זו מבחינה בין שיח זה לשני השיחים הקודמים. כלומר, הדרישה להעלאה בדמי הקיום איננה נובעת מתפיסת הוגנות, או מתוך מטרה להעניק תגמול סימבולי התלוי במידת התרומה לחברה, או במטרה לענות על צורכי החייל ומשפחתו כזרוע

מדינתית. הדרישה להעלאה בדמי הקיום, לפי השיח התעסוקתי, מתבססת על ההנחה כי משימות החיילים הן חלק משוק העבודה בישראל ועל התגמול הכלכלי להיות בהתאם.

ג. סיכום

מאמר זה ביקש לעמוד על הגישות העיקריות בדיון על דמי הקיום של חיילי החובה. גישות אלו, הגם שהן עוסקות כולן בדמי הקיום, יונקות ממקורות שונים, מייצגות תפיסות שונות בנושא תפקיד הצבא ומובלות על-ידי שחקנים מגוונים:

1. בשיח "צבא העם" מודגשים תפקידיו הביטחוניים והחברתיים של הצבא. תפקידם של דמי הקיום, על-פי גישה זו, הוא סימבולי בעיקר ומבקש להדגיש את תרומתם של החיילים ככלל ושל הלוחמים בפרט. שיח זה הוא שיח רחב וותיק יחסית על דמי הקיום. הוא מובל הן על-ידי מקבלי ההחלטות בתוך הצבא והן על-ידי מקבלי החלטות מחוץ לצבא, והוא עדיין רווח באופן יחסי.

2. שיח הצדק החלוקתי מדגיש את מקומו של הצבא כזרוע מדינתית שתפקידה לדאוג לאזרחיה. על-פי גישה זו, מטרתם של דמי הקיום, היא סוציאלית מעיקרה והיא הדרך של המדינה למלא את חובותיה כלפי האזרחים הממלאים את חובותיהם האזרחיות. שיח זה חדש יותר משיח "צבא העם", אך נראה כי היום הוא רווח מאוד.²⁰ נראה כי במידה רבה התפתח שיח זה מלמטה ונכפה על הצבא באמצעות מחאות חברתיות ופעילות משפטית ופרלמנטרית.

3. השיח הניאו-ליברלי/תעסוקתי מדגיש את מקומו של הצבא כחלק משוק התעסוקה המקומי. דמי הקיום על-פי גישה זו הם שכר לכל דבר ועניין וגובהם אמור לשקף משא ומתן בין הפרט לארגון, בהתאם לביקוש ולהיצע בשוק התעסוקה. שיח זה רווח פחות משיחים אחרים ומובל בעיקר על-ידי כלכלנים. עם זאת, ניתן לראות כבר עתה עיסוק בסוגיות אלו בקרב פרלמנטרים ותנועות חברתיות המקדמים אג'נדה של צבא מקצועי.

בניגוד לעבר, נבחן צבא החובה מזה תקופה ארוכה גם דרך ראייה כלכלית. לדיון הערני בתוך הצבא ומחוצה לו בנוגע לגובה דמי הקיום ולסוגיות כלכליות נוספות (למשל, העלויות הישירות והעקיפות של שירות החובה למשק, יעילות הפעלת מערך החובה ועוד), יש פוטנציאל להובלת שינויים משמעותיים. במידה רבה המתחים והסתירות בין הגישות ובתוך הגישות עצמן עשויים להקשות על יצירת מדיניות סדורה. להלן כמה אתגרים הנובעים ממתחים אלו:

20 בנייתו השיח הכלכלי-צבאי ברשתות החברתיות אשר נערך ב-2016 (ריבנאי-בהיר, 2016), ניתן לראות בולטות משמעותית לתפיסות המאפיינות שיח זה.

1. דיפרנציאליות מול אוניברסליות

כאמור, מבנה דמי הקיום משנות ה-2000 הוא דיפרנציאלי; לוחמים זכאים לדמי קיום מוגדלים ולהטבות ייחודיות (תעודת לוחם, דמי פיקדון גבוהים יותר, מלגות ללימודים אקדמיים). דיפרנציאציה זו נתפסת כלגיטימית וכמשרתת את צורכי המערכת. מצד אחד, להעמקת הדיפרנציאציה ישנם יתרונות לא מבוטלים: הדיפרנציאליות בשכר מאפשרת לשמור על מערך הלחימה כמערך ליבה צה"לי; השקעת משאבים גדולים יותר בלוחמים מאותתת כי אוכלוסייה זו חשובה לצה"ל יותר מאוכלוסיות אחרות ובכך משמרת את יוקרתו של המערך הלוחם.

מצד אחר, הדיפרנציאציה פוגעת בעיקרון השוויון והאחידות בין המשרתים במערכים השונים. לעיקרון זה תפקיד כפול: ראשית, הוא מבטא את תפקידו החברתי של "צבא העם" כמקום ליצירת זהות ישראלית משותפת. שנית, הוא מבטא את יכולתו של הצבא לגייס חיילים בכפייה ולסכן את חייהם.

נוסף על כך, העמקת ההבחנה ההיררכית בין המערכים עשויה להשפיע על גיוס למערכים הלא לוחמים. הניסיון להדגיש את חשיבותו של המערך הלוחם עלול להוביל לתוצאה הפוכה; לפיחות בחשיבותם הנתפסת של כלל מערכי צה"ל, בעיקר תומכי לחימה אשר לא משתייכים למערכים יוקרתיים ומתגמלים בשוק העבודה האזרחי (כמו תפקידי טכנולוגיה ומודיעין).

2. מענה על צרכים מול ליבתיות הלחימה

המתח השני מתקיים לאור הניסיון לקיים עקרונות משני שיחים שונים: שיח "צבא העם", שבבסיסו הרצון לחזק את מעמדו של הלוחם, ומנגד שיח הצדק החלוקתי. הסיבה להעלאה בדמי הקיום ב-2016 התבססה מצד אחד, כאמור, על הדרישה כי דמי הקיום יוכלו לספק את צורכיהם של החיילים. ומצד אחר, העלאה זו שימרה את הדיפרנציאליות בשכר בין לוחמים לשאינם לוחמים ומבחינה נומינלית אפילו העצימה אותה. א-פריורית, צורכי הקיום של החיילים העורפיים אינם נופלים מאלו של הלוחמים ובמידה רבה אפילו עולים עליהם.²¹ מכאן שכל ניסיון להיענות לצורכי החיילים העורפיים ידרוש הגדלה ניכרת של דמי הקיום של הלוחמים על-מנת לשמור את עיקרון ליבתיות הלחימה. מאידך גיסא, התנגדות נחרצת להיענות לדרישה זו נתפסת בציבור כניתוק ממצוקותיהם של החיילים, כאשר מנגד דמי הקיום מושווים

21 זאת הן מאחר וחלק ניכר מהחיילים העורפיים משרתים בבסיסים פתוחים אשר לא מספקים את צורכיהם לאחר שנגמרת הפעילות הצבאית, והן מאחר ופתרונות הת"ש שמוענקים למערכים הלוחמים הם גדולים יותר.

3. תפיסת הוגנות מול שיח על שכר

המתח השלישי אינו נובע ממתח בין או בתוך השיחים עצמם, אלא מהשפעות אפשריות ובולטות מתוכננות של יישום העלאת דמי הקיום על "צבא העם". השפעות שמקורן הפארדוקסאלי דווקא בקרב אלו השואפים לחזק את הצבא, דרך חיזוק מעמדו של הלוחם ואוניברסליות השירות או כזרוע של המדינה שתפקידה סיפוק צורכי הפרט.

גיוס לצה"ל בכלל ולתפקידי לחימה בפרט, נתפס על-ידי בני הנוער כתרומה ללא תגמול אינסטרומנטלי. בכך טמון כושר המשיכה שלו למלש"בים אשר חפצים בתרומה למדינה. לניסיון לחזק את מעמדו של השירות בצה"ל, ואת תפיסת ההוגנות וליבתיות הלחימה על-ידי העלאה משמעותית של דמי הקיום, יש פוטנציאל לשינוי פרידגמתי ביחס לדמי הקיום ברמת המיקרו והמאקרו:

ברמת המיקרו תגמול כלכלי עלול להפחית, בעיני המלש"ב, את ערך התרומה חברתית, מכיוון שיהיה בצידה תגמול כלכלי. דיפרנציאציה על-פי עיקרון השדה יכולה להעמיק עוד יותר את ההשפעה על המערך הלוחם. זאת על-ידי יצירה אפשרית של תפיסה כי התגמול ללוחמים מהווה סוג של תשלום בעבור סיכון החיים. המניע לגיוס, או לבחירה בתפקיד אשר התגמול עליו גבוה יותר, עשוי לנבוע במרוצת הזמן ממניעים כלכליים ובכך לחזק את התפיסה התעסוקתית של דמי הקיום. תמיכה להערכה זו עולה משורה של מחקרים מתחום הכלכלה ההתנהגותית, שמהם ניתן ללמוד על השפעת שכר על עבודה.²³

ברמת המאקרו, העלאה משמעותית של דמי הקיום,²⁴ גם אם נועדה לחזק את מעמדו של "צבא העם", עשויה לגרום דווקא להפיכתו לצבא התנדבותי בשכר (לוי, 2007). אמנם כיום ישנה לגיטימציה חברתית לעלות את דמי הקיום, וסביר להניח שבשלב הנוכחי החלטה מסוג זה לא תיתפס כהוצאה שמכבידה על האזרחים (ריבנאי-בהיר, 2016), אך יחד עם זאת יש לקחת בחשבון, כי בהמשך הדרך השתת עלויות גבוהות יותר על תקציב המדינה, עשויה, בניגוד למוטיבציה

22 דוגמה אחת ולא יחידה, ניתן לקרוא במכתב פתוח שנשלח לשר הביטחון לאחר פרסום החלטת שר האוצר, שבו נציגת ארגון "בית חם לכל חייל" דורשת משר הביטחון לאפשר את הגדלת דמי הקיום, לאור צורכי החיילים (חצרוני, מתן, 08.08.2015, מאקו).

23 ניתן לקרוא עוד על תיאוריות של כלכלה התנהגותית בסקירה מעניינת של פרופ' דן אריאלי (אריאלי, 2011).
24 ב-2016 הוחלט להעלות את דמי הקיום בצורה משמעותית עד לכדי 1600 שקלים ללוחמים ו-800 שקלים לחיילים עורפיים. סביר להניח כי גם סכום זה לא יסיפיק לצורכי החיים ובעתיד ניווכח לראות לחץ להעלאה נוספת של דמי הקיום. עדות לכך ניתן לראות כבר היום בקבוצות חיילים בפייסבוק כמו "חיילים מציצים", או בעיון בהצעות החוק הרבות שפורטו במהלך העבודה שחלקן מציעות להעלות את דמי הקיום לשוויון של שכר המינימום.

הראשונית, להטות את המטוטלת לכיוון הגברת הלחצים להמשך קיצור שירות החובה וצמצום הגיוס. במדינות רבות תהליך זה היווה נקודת מוצא לביטול בכלל של "צבא העם" (בנזימן, 2014).

על בסיס ניתוח זה אנו למדים כי סוגיית דמי הקיום של משרתי החובה לא פשוטה ופתרונותיה מורכבים. המלצת מסמך זה חותרת לשמר את מוטיבציית התרומה הערכית, את פיצוי/דמי ההוקרה הכלכליים ללוחמים ואת חופש הפעולה של צה"ל, ויחד עם זאת לנסות להיענות לחלק מן הדרישות שבאות לידי ביטוי בשיח החברתי סביב דמי הקיום של חיילי החובה:

א. **מעטפת ת"ש**. הגדלה משמעותית של היקף החיילים בעלי קשיים כלכליים המקבלים תמיכה וחיוק. מהלך מסוג זה יוכל לתת פיתרון אמיתי למצוקתם של חיילים רבים. כך יינתן מענה, גם אם חלקי, לצורך ולדרישה הציבורית שהחיילים לא יהיו נטל כלכלי על כתפי הורים שאינם מסוגלים לעמוד בכך, כל זאת נוסף על חיוק רגל המשימות הלאומיות, המהווה בסיס חשוב של צבא העם.

ב. **תגמולים סימבוליים**. כמו כן ניתן לעצב מדיניות תגמולים אשר תדגיש את עקרונות האוניברסליות והשוויון לצד הרצון לחזק את ההוקרה ללוחמים. כך, לדוגמה, ניתן לקיים דיפרנציאליות נמוכה בין רמות השכר השונות ויחד עם זאת לשים דגש על תגמולים סימבוליים ללוחמים (פתרונות כמו כרטיס הלוחם, או ימי הוקרה ללוחמים וכדומה).

ג. **תגמולים עקיפים**. על-מנת להעמיק את ההוקרה לחיילים בכלל ולחיילים קרביים בפרט, יש להמשיך ולשים דגש על תגמולים כלכליים עקיפים. לדוגמה: הגדלת דמי הפיקדון, דמי לימוד לשלוש שנים, קורסים בעלי קרדיטציה באזרחות וכן הלאה.

מקורות

אביגור-אשל, א' (2015). תלמד תצליח: ההבטחה הניאו-ליברלית ומחאת קיץ 2011. **סוציולוגיה ישראלית**, טז (2), 31–55.

אבידר, מ' (2011). **סקר עמדות מועמדים/יות לשירות 2011**. צה"ל: ממד"ה.

אבידר, מ' (2012). **סקר עמדות משרתי חובה 2012**. צה"ל: ממד"ה.

אבידר, מ' (2013). **מחאה להעלאת שכר החובה – "יועלה שכר החיילים לאלתר!"**. צה"ל: ממד"ה.

אבידר, מ' (2014). לא על המברג לבדו- תפיסות שירות של חיילים במערך הטכני. צה"ל: ממד"ה.

אבידר, מ' (2015). **סקר עמדות מועמדים/ות לשירות 2014**. צה"ל: ממד"ה.

אבידר, מ' (2016). בחינת השפעות אפשריות של שינויים במודל שירות החובה בעידן קיצור השירות – ניתוח עמדות חיילים/ות ובני נוער. בתוך מ' אבידר, **מודל שירות החובה בחינת תהליכי שינוי** (עמ' 34–63). צה"ל: ממד"ה.

אריאלי, ד' (2011). **כלכלה התנהגותית**. תל אביב: האוניברסיטה המשודרת.

בן אליעזר, א' (1994). אומה במדים. **זמנים**, 49, 53–64.

בנזימן, י' (2014). **שלב המעבר מצבא חובה לצבא התנדבותי בשכר**. צה"ל: ממד"ה.

גואטה, י' (16 03 2015). **בג"ץ לצה"ל: יש לספק את הקריטריונים לקביעת שכר החיילים**. אוחזר מתוך דה מרקר: <http://www.themarker.com/law/1.2601021>

גורלי, מ' (26 03 2015). **שכר חיילי החובה: בג"ץ מאלץ את המדינה להחיל קריטריונים ברורים**. אוחזר מתוך כלכליסט: www.calcalist.co.il

גידנס, א' (2000). **הדרך השלישית תחייתה של הסוציאל דמוקרטיה**. ע' שור (מתרגם). תל אביב: ידיעות אחרונות.

הורוביץ, ד' וליסק, מ' (1990). **מצוקות באוטופיה**. תל אביב: עם עובד.

טובי, ש' וז"ק, ד' (2007). **מחיר הביטחון השיח הציבורי על הקשר בין ביטחון וכלכלה בישראל**. רמת גן: ממד"ה.

טישער, א' וחדד, ש' (2011). צבא חובה לעומת צבא מקצועי: השפעת שיטת הגיוס על העוצמה הצבאית של מדינת ישראל. **כנס קיסריה** (עמ' 85–96). ראשון לציון: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

כהן, ס' (2001). **המשמעות החברתית של השירות הצבאי בישראל. תרבות דמוקרטית צבא וחברה בישראל**, 4–5, 131–150.

לוי, י' (2007). **מצבא העם לצבא של פריפריית**. ירושלים: כרמל.

ליפשיץ, י' (2015). גיוס חובה או גיוס באמצעות שוק – היבטים כלכליים. בתוך מ' אלרן וג' שפר, **השירות הצבאי בישראל: אתגרים, חלופות ומשמעויות** (עמ' 21–25). תל אביב: INSS.

מענית, ח' (30 07 2012). **עתירה לבג"ץ: שכר חיילי הסדיר נשחק בעשור האחרון ב-20%**. אוחזר מתוך גלובס: www.globs.co.il

נבו, ב' ושור, י' (2002). **כל העם צבא – שירות המיליון בישראל**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

סבירסקי, ש' (2013). **העם דורש שליטה בכספו. תיאוריה וביקורת**, 41, 147–163.

ספראי, מ' (2003). **השינוי הכפוי? התמודדות צה"ל עם קיצוץ תקציבי בשנים 3-1952**. צה"ל: ממד"ה.

ספראי, מ' (2004). **ניתוח סוציולוגי של הדיפרנציאציה בחובה**. צה"ל: ממד"ה.

עמיהוד, י' (17 08 2016). **הטבות לחיילים ע"ח חסרי היכולת**. אוחזר מתוך גלובס: www.globs.co.il

פומרנץ זורין, ל' (2005). **שירות חובה דיפרנציאלי: נקודת המבט של המשרתים**. צה"ל: ממד"ה.

פומרנץ זורין, ל' ושר, י' (2009). **"אף אחד כבר לא רוצה לשרת" – משברי המוטיבציה כטקסים מגייסים**. בתוך ה' בן אליהו וז' לרר, **סוציולוגיה של "צבא העם" צ"הל במבט מבפנים** (עמ' 325–395). רמת גן: ממד"ה.

רוזנקה, ז' ושל, מ' (2013). **הכלכלה הפוליטית של מחאת 2011: ניתוח דורי מעמדי. תיאוריה וביקורת**, 41, 45–68.

ריבנאי-בהיר, ש' (2016). **צבא (חוב) עם**. צה"ל: ממד"ה.

רם, א', ופילק, ד' (2013). ה- 14 ביולי של דפני ליף: עלייתה ונפילתה של המחאה החברתית. **תאוריה וביקורת**, 41, 17–43.

שטרנהל, ז' (1995). **בנין אומה או תיקון חברה**. תל אביב: עם עובד.

שיו, ר' (2003). מתי הייתה מדינת הרווחה הישראלית סוציאל דמוקרטית. **חברה: כתב עת סוציאליסטי לענייני חברה, כלכלה, פוליטיקה ותרבות**, 10.

שנהב, י' (2013). הקרנבל: מחאה בחברה ללא אופציות. **תאוריה וביקורת**, 41, 121–145.

Gershon, S., & Peled, Y. (2002). *Being israeli: the dynamic of multiple citizenship*. Cambridge: Cambridge press.

Levy, Y. (2009). Is there a motivation crises in military recruitment in israel. *israel affairs*, 151(2), 135–158.

Rubin, B. (2012). Shifting social contracts and the sociological imagination. *Social Forces*, 2(91), 327–346.